

MÁTHÉ GÁBOR

A MAGYAR JOGFEJLŐDÉS JELLEMZŐ VONÁSAI

(1944—1949)

A múlt intézményeinek meghaladottként való megítélése a legtöbb jogtudományi irányzat közhelyszerű tétele.¹ A szocialista jogtudomány a különböző jogtípusok, jogrendszerek fejlődésénél különös figyelmet fordít a történeti fejlődés tényére.

A jogtípus fogalmához a jogrendszerek alapvető vonásainak analizálásával juthatunk el. Megfigyelhető, hogy az egyes jogtípusokon belül a különböző konkrét jogrendszerek – az elvi alapok azonossága mellett – a jogintézményeket sok esetben eltérő módon építik ki, és a jogi megoldások részletei is különbözőek. Ebből kitűnik, hogy a jogfejlődésnek van egy folyamatos evolúciója, s ezzel összefonódva jelentkezik a nagy megújulások története. Így egyfelől a jog racionalizálódásának, a jogintézmények, a jogtételek általánosításának Max Weberi kényszere tapasztalható, amely azonban csak a jog eszköztárát, módszereit helyezi előtérbe. Ha a jogintézmények tartalmát nem vezetjük vissza az adott társadalmi-gazdasági formációra, akkor nem juthatunk el a jog lényegéhez. A jogfejlődést ekkor organikus folyamatnak minősítjük, s kizárjuk azt, hogy az adott jogtípus átmelessen a saját ellentétébe. Ebből az a helytelen következtetés vonható le, hogy például a régi és az új jog 1945 utáni együttélése csupán jogfolytonosságot jelent. Az e kérdésben Magyarországon – 1947-ben – lezajlott vita tárgya a jog lényegének marxista felfogása volt. A polémia nem zárult eredménnyel, mivel nem sikerült feltárni a jogi nézetek és a jogintézmények közötti különbséget, csak a jog konstans elemeit, s ezáltal a formai oldalt hangsúlyozták a vita résztvevői. E szemléletmódot erősítette a jogi formák rendkívüli gazdagsága, a jogászai adaptáció lehetősége, ami önmagában is intellektuális öröm forrásként jelentkezett. Kifejezően utal e jelenségre Marx: „a jog misztikus fátylat borít a társadalmi folyamatok elé”, azaz a jognak tudatosan eszközként való felhasználása, a nemzeti tradíciókra utalással, az új jogalkotással szembeni védekezésre is alkalmas. Kitűnően példázta ezt a népi demokratikus korszakban még létező Közigazgatási Bíróság, amelyben kiscgazdapárti többség uralkodott, és a jog eszközeivel próbálta megkérdőjelezni az Ideiglenes Nemzeti Kormány nemzetgyűlési felhatalmazáson nyugvó rendeletalkotását. Egy korábbi törvényre (1869. évi IV. tc.) hivatkozással a kifogásolt rendeletek érvényét kívánta vitatni. A nemzetgyűléssel mint a nemzeti szuverenitás hordozójával történő párhuzamos jogalkotó tevékenységet azonban nem sikerült érvényesítenie.²

Látható, hogy a jog lényegének a meghatározása annál is fontosabb, mert a jogtípusok egymásrahatásában a jognak mint a politika eszközének a szerepe történetileg hangsúlyozott. S itt érkeztünk el a marxista jogfelfogás alapkérdéséhez: a jog és a gazdaság összefüggéséhez. Ismert, hogy Marx sohasem tekintette a jogot a termelési-gazdasági viszonyok automatikus termékének, és kiemelte, hogy a jogrendszerek a gazdasági viszonyokból mechanikusan nem vezethetők le. Engels megfogalmazásában konkretizálva: a gazdasági viszonyok végső fokon határozzák meg a jogfejlődést, de a gazdasági feltételek csupán egyik mozzanatát képezik annak a társadalmi komplexumnak, amelyben a jog

megjelenik. A jogra más társadalmi, politikai, ideológiai tényező is hat. A gazdaság csupán az egyik mozzanata a társadalmi totalitásnak, s így indirekt hat a jogfejlődésre. A gazdaság azonban elsődleges, s mint a jog létrejöttének feltétele szerepel. Ebben a kölcsönösségben a gazdaság és a jog olyan ontológiai vonatkozás, amelyben a feltételezettségi viszony nem fordítható meg. A modern államban a jog nemcsak az általános gazdasági helyzetnek felel meg – írja Engels – de önmagában is összefüggő kifejezés, amely belső ellentmondásokkal nem csapja agyon magát.³ A jog tehát sajátos közvetítő eszközként, objektivációként jön létre, tartalma nemcsak a gazdasági viszonyok valóságából ered, hanem annak sajátos tudati kifejeződése is. A jog mint társadalmi objektiváció immanens szerkezetű, belső koherenciájú, és ezáltal eltérhet az objektív gazdasági viszonyok struktúrájától. Ez az egyenlőtlen fejlődés tükröződik abban is, hogy ugyanazon gazdasági viszonyok között eltérő jogrendszerek alakulhatnak ki.⁴

Mindebből következik, hogy a már hivatkozott jogfolytonossági szemléletnek alapja csak az lehet, hogy a jogalkotó hatalom konstans, vagyis lényegét illetően nem következik be alapvető változás; ebben az esetben folyamatos a jogfejlődés. Ezzel szemben nálunk Magyarországon a hatalom gyakorlásában döntő változás következett be; a népi, nemzeti bizottságok delegáltjai, az Ideiglenes Nemzetgyűlésben – 1944. december 21-én – a magyar állami szuverenitás egyedüli letéteményesét látták. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés deklarációja, amelyben a fasizmus alól felszabadult nép akaratnyilvánítása tükröződik, fordulópontot jelentő állomása a magyar államiságnak. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült koalíció programjának kormányprogramként történő elfogadása a fasizmus maradványainak végleges felszámolására, a háborús és népellenes bűnösök felelősségre vonására és a demokratikus társadalmi átalakulás következetes végrehajtására mindent egyértelművé tesz. A társadalmi átalakulás programjának végrehajtását azonban a korábbi struktúra történeti meghatározottsága is befolyásolta. A népi demokratikus átmenet időszakának ezért fontos közbülső állomása a köztársasági törvény (1946. évi I. tc.) megalkotása. Államjogi szempontból hármast jelentősége van.

1. Lezárta az ideiglenes közjogi intézmények, az 1918-tól negyedszázados király nélküli királyság korszakát.
2. A nemzetgyűlés politikai igazolását adta azzal, hogy a deklarációban foglalt alkotmányjogi programot realizálta.
3. Olyan demokratikus, köztársasági kormányforma intézményeit rögzítette, amely módot nyújtott arra, hogy maradéktalanul érvényesüljön a népszuverenitás elve az államhatalom legfelsőbb gyakorlásában.

Mindez jogi keretet biztosított ahhoz, hogy parlamentáris formák között bontakozzék ki a szocializmushoz vezető átmenet.⁵

A gazdaság és a kultúra szocializálásával egyidejűleg – ez a magyar fejlődésben 1946–48. között ment végbe – érlelődött a politikai, szakmai és hatásköri kérdések szervezeti térre terelése. A külpolitikában bekövetkezett változások ezt a folyamatot még katalizálták is. 1948-ban a két munkáspárt egyesülésének évében az államhatalom jellegével kapcsolatos állásfoglalások már egyértelműen szorgalmazták a régi formák és intézmények megszüntetését. Megfogalmazódott, hogy a népi demokrácia funkciójára nézve proletárdiktatúra, szovjet forma nélkül.⁶ Az a megfontolás, hogy a proletárdiktatúra nem teljes, mert a munkásosztály a többpártrendszer miatt csak megosztva gyakorolja a hatalmat, nálunk a koalíciós politika radikális felülvizsgálatával járt. A Függetlenségi Front átszer-

veződését már az 1949. évi májusi választások, a pártok közös programja is jelezték. Az egységes homogén népfront (nevében is kifejeződött Függetlenségi Népfront) pedig a választási eredményekkel bizonyította a Magyar Dolgozók Pártja elsőprő győzelmét. Ez a történelmi tény is igazolta azt a felismerést, hogy a népi demokratikus fejlődés békés útján is végbemehet a szocializmusba való átmenet. Általánosan elismert tétellé vált, hogy a népi demokratikus szocialista állam a proletárdiktatúra sajátos válfajaként fogható fel a proletárdiktatúra másik válfaja, a szovjet szocialista állam mellett. És itt jutunk el az 1949. évi XX. törvényhez, a magyar alkotmánytörvény specifikumához. A Magyar Népköztársaság mint a munkások és a parasztok állama, a dolgozók által választott és a népnek felelős küldöttek útján gyakorolva a hatalmat, létrehozta a tanácsrendszert. A magyar alkotmányt tehát tudatosan készítették elő és fogadták el szocialista alkotmányként, a proletariátus alkotmányaként. Ebből következik, hogy az elmúlt évtizedekben nálunk nem született új alkotmány, hanem az 1972. és az 1983. évi alkotmánymódosításokkal, ma is az 1949. évi XX. tc. országalaptörvénye.⁷

Az új típusú jogrendszer kialakulásában a már hivatkozott egyenlőtlen fejlődés jól nyomon követhető. A jog immanens sajátosságai a korábbi jogrendszer egészének újjal való meghaladását késeleltették. A régi jog felváltására kettősség volt jellemző. A jogforrások oldaláról közelítve szembeűnő, hogy nem volt megszakítás. Az írott jogforrások maradtak dominánsak, ami abban is kifejezésre jutott, hogy a régi szabályokat új írott normák váltották fel, s a régi rendszerint hatályban volt mindaddig, amíg nem lépett helyébe az új. E jellemző bizonyítására említhető, hogy a közelműltban befejeződött a levéltári források és jogszabályok egybevetésén alapuló munka, ami a magyar állam szerveinek 1944–1950. közötti regisztrálását tűzte ki célul. Az 1448 intézmény – ami e korszakban működött – mindegyike a fenti módon szűnt meg, illetve jött létre.⁸ A jogszabályváltáshoz kötött átalakítás így azt is eredményezte, hogy a népi demokratikus korszak jogának volumene, a jogilag szabályozott terület nagysága ugyanaz maradt, mint a felszabadulás előttié.⁹ Ez a körűlmény magyarázza továbbá a felhatalmazáson alapuló kormányrendelet-alkotás problematikáját is. Nálunk a felhatalmazási törvények nemhogy nem tiltották, hanem hallgatólágon meg is engedték a régi szabályok alkalmazását.

A hivatkozandó törvények (1946. évi VI. és XI. tc.) ugyan szabtak korlátokat, de ez alapvetően csak a Nemzetgyűlés által alkotott törvényeket érintette. Az előző időszak jogára utalással pedig kinyilvánították, „hogy a fennálló törvényektől eltérő rendelkezéseket állapíthat meg a kormány”.¹⁰ A régi jog továbbélése tehát úgy értékelendő, hogy a régi folyamatosságot az egyes jogszabályok helyébe lépő új normák akasztják meg, illetve új szabályok születnek a társadalmi feladatok megoldására. Ez a párhuzamosság a kísérőjelensége a népi demokratikus jogfejlődésünk Alkotmányig terjedő periódusának.

A régi mellett fokozatosan kiépülő új jog kölcsönhatásának zökkenőmentes átmenete ellenére azonban szükségszerűvé vált az új jogrendszer létrehozása, az új jogrendszer tartalmi és formai megújulásával s annak eldöntésével, hogy milyen megoldási formák, intézmények vehetők át a régi jogrendszerből. E követelményeknek megfelelés már a jogfejlődés második szakaszának jellemzője. Az 1949-től 1953-ig tartó periódusban indul meg az az kodifikáció, amely a proletárdiktatúrára térésnek leginkább megfelelt. A jogalkotás munkáját különösen a tanácsokról szóló törvény, a büntető törvénykönyv általános része, a családjogi törvény, az állami vállalatokról szóló jogszabályok, valamint az

eljárásjogi törvénykönyvek reprezentálják. Az ezt követő fejlődés bemutatása már nem tárgya vizsgálatunknak. Annyit azonban megjegyzünk, hogy a későbbi kodifikációs periódusokban a törvényességet előtérbe helyezve születnek a bírósági-ügyészeti, szervezeti törvények, majd a tanács törvény módosítása, a választójogi rendszer tökéletesítése. A 60-as évekre elkészülnek a szocialista magyar jogrendszer adekvátan képviselő nagy jogalkotások: a polgári törvénykönyv, a büntető törvénykönyv, az ágazati anyagi szabályok együttesével az államigazgatási jog, az államigazgatási eljárásjog, és megteremtődnek a termelőszövetkezeti jog kodifikálásának feltételei is.¹¹

A régi és új jog viszonyában: a jog történeti meghatározottságával összefüggésben, valamint a jogi megoldások adaptációját tekintve, vetődött és vetődik fel ma is a kérdés, hol kell avagy lehet az egymásra hatást megakadályozni. A jogfejlődés mindenfajta kontinuitását tagadó felfogás az első kodifikációs korszak végén, 1954-ben hódított tért.¹² Így jelent meg a jogot pusztán normának tekintő felfogás, a szocialista normativizmus, a tágran értelmezett politikai feladatvállalások jogszabályokkal történő megoldásának képletében. A jog mint eszköz helyettesítő szereppel történő felruházása egyben a szimbolikus jellegű normák térhódítását eredményezte. A jog – bizonyítottan – csak a külső racionalitások függvényében válhat igazán racionálissá, s e funkciójában a jog immanens struktúrája is érvényre jut.¹³ A jogfejlődés elemeinek „tudatos” felhasználása akkor okszerű, ha az „a jogszabály mindig tartalmas forma” tétel alapulvételével történik úgy, ahogy a régi jognak az újjal való felváltása vizsgált periódusunkban végbement.

Az utóbbi évtizedekben a társadalomirányító politika, ha nem is mindig ellentmondásmentesen és kitérők nélkül, utat enged azoknak a folyamatoknak, amelyek a történetileg kialakult sajátosságokat kibontakoztatják. Kétségtelen, hogy az eddigi fejlődés során a szocialista jogok közötti eltérések növekedtek, de tény az is, hogy csekélyebbek, mint más jogtípuson belül.¹⁴ A kitűzött társadalmi célok azonossága azonban tendenciájukban e különbségek csökkentésének irányába hatnak. Az egyes jogrendszerek egyedi, nemzeti vonásokkal gazdagodhatnak, de ez nem zárja ki a jogfejlődés-történeti vizsgálat fenti megállapításait.

Jegyzetek

1 Szabó Imre: Szocialista jogelmélet – népi demokratikus jog. Bp. 1967. 192–195.

2 Gergely Ernő: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága. Jogtörténeti Tanulmányok. III. Bp. 1974. 94–99.

3 Marx–Engels: Válogatott Művek. III. k. Bp. 1949. 493.

4 Peschka Vilmos: Max Weber jogszociológiája. Bp. 1975. 126–134.

5 Kovács István: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés összehívásának közjogi alapjairól. Jogtudományi Közlöny, 3–4. sz. 1975. 144–145.

6 A magyar népi demokrácia története. Szerk. Balogh Sándor–Jakab Sándor. Bp. 1978. 157.

7 Beér János: Népünk első alaptörvénye. A Magyar Népköztársaság alkotmánya. Állam és Közigazgatás, 3–6. sz. Bp. 1949. 173., 312.

Kovács István: Negyedszázad a népi demokratikus alkotmányfejlődés útján (1949–1974)

8 Az Új Magyar Központi Levéltár a jogszabályok és a levéltári dokumentumok egybevetésével elkészítette a Magyar állam szervei (1944–1950) c. lexikont, amely a hasonló műfajú Magyar közigazgatás szervei (Szerk. Meznerics–Torday) c. korábbi korszakot összefoglaló munka folytatása. Az új összeállítás 1985-ben jelent meg.

- 9 Szabó Imre i.m. 280.
- 10 Két év hatályos jogszabályai. 1945–1946. Bp. 1947.
- 11 Az egyes jogterületek felszabadulás utáni fejlődését összefoglaló tanulmányokat I. részletesen: Jogtudományi Közlöny, 1975. 3–4. sz.
- 12 Vita a jog és a jogtudomány „viszonylag állandó elemeinek” problémájáról. Jogtudományi Közlöny, 1954. 7. sz.
- 13 Kulcsár Kálmán: A jogfejlődés sajátosságai: a jog, mint eszköz. Bp. 1983.
- 14 Eörsi Gyula: Összehasonlító polgári jog. (Jogtípusok, jogcsoportok és a jogfejlődés útjai. Bp. 1975. 186.